

הרב ישראל רוזן

היש לרב קוק שיטה עצמאית באיסור השמל בשבת?

הקדמה

מהו איסור השמל בשבת? אילו מלאכות או איסורים יש לשייך להפעלת מכשיר חשמלי בשבת? להלן סיכום מאמרי 'חשמל ואלקטרוניקה בשבת – הגדרות ועקרונות',¹ כפי שמקובל על מרבית פוסקי זמננו מן הזרם המרכזי.

א. הדעה ההלכתית המקובלת היא שאם יש במכשיר חשמלי חוט להט (כמו בנורת להט או בגופי חימום) – יש בהפעלה משום 'מבעיר' דאורייתא, ובניתוק משום 'מכבה'.
ב. אם אין חוט להט, לדעת ה'חזון איש' יש איסור דאורייתא משום 'בונה' או 'מכה בפטיש'.

ג. דעת הרב אשר וייס לחשוש בכל הפעלה חשמלית למלאכת 'מכה בפטיש'.
ד. דעה רווחת נוספת היא שהאיסור הוא מדרבנן בלבד, ונסמך על איסור 'מוליד' זרם. אוסיף כאן כי יש מי ש'יורד דרגה' (הרב נחום א' רבינוביץ) ומשייך את כל ההפעלות החשמליות והאלקטרוניות שאין בהן אש (ליבון) ל'עובדין דחול' בלבד. מושג זה קל יותר, משום שאין בו סרך מלאכה אלא רק עניין של 'אוירה', 'מדיניות הלכתית', 'דמות השבת' וכדו'.

א. דעת הרב אליעזר מלמד

והנה הרב אליעזר מלמד² מחדש כי לרב קוק יש שיטה עצמאית, מחמירה, הרואה בכל הפעלה חשמלית, גם ללא ליבון, איסור דאורייתא של מלאכת מבעיר. וכך כתב (ההדגשות שלי, וכן להלן):

יש אומרים שכל הפעלת מכשיר חשמלי אסורה מהתורה משום מלאכת מבעיר, שהחשמל כמוהו כאש, שכמו אש יש בו אנרגיה וכוח לפעול. ולכך נטה מרן הרב קוק, שהחשמל נחשב לאש, כי אין העיקר באש שתהיה נראית כאש, אלא העיקר שיהיה בה כוח פעולה להאיר או לחמם או להפעיל דברים שונים. וכן מצינו שאמרו חכמים (יומא כאב) שיש סוגים שונים של אש, ויש אש שאינה שורפת ומכלה, כמו האש שבערה בסנה לעיני משה רבנו (אורח-משפט עא). וכן דעת

1. נדפס בראש ספרי בחצוצרות-בית-ה', 50 מאמרי הלכה וטכנולוגיה, אביב תשע"ד, עמ' 27.

2. פניני הלכה, שבת פרק יז סעיף ב.

הרב עוזיאל, שהפעלת מכשירים אסורה מהתורה משום מבעיר, וגם משום תיקון כלי, שעל ידי הפעלת החשמל המכשיר החשמלי נעשה ראוי לפעולה (משפטי עוזיאל או"ח ב, לו,ב).

ולהלן שם הביא הרב מלמד את דעת ה'חזון איש' שאסר משום 'בונה', ואת דעת הסוברים שיש רק איסור דרבנן משום 'מוליד', ומסיים:

למעשה, לכתחילה נוהגים לחוש לדעה הסוברת שהפעלה חשמלית אסורה מהתורה. ובשעת הצורך כאשר יש סיבות נוספות להקל, סומכים על הסוברים שהפעלה חשמלית אסורה מדברי חכמים.

בהערה שם הסביר שהחמיר לכתחילה על פי דעת הרב קוק הנ"ל. וסיים ברמיזה כלפי יסוד רבתי של מכון 'צומת' להתיר 'שינוי זרם חשמלי' בשבת,³ וזו לשונו:

ויש לדעת כי לחזו"א כאשר המכשיר עובד, אין בהוספת זרם להגברת העוצמה איסור תורה. **אולם למרן הרב שסובר שכל פעולה חשמלית אסורה משום הבערה, גם הוספת זרם אסורה מהתורה...** לדעת מרן הרב קוק ששימוש בחשמל אסור משום הבערה אסור לדבר ברמקול כי הוא מגביר זרמי חשמל.

דבריו אלו הם בניגוד גמור לדעת הרב שאול ישראלי, תלמידו המובהק של הרב קוק, שהתיר להדיא שינוי זרם בקשר להגברת קול⁴ וכן בסידור שבת לעגלת נכים חשמלית.⁵ נציין כי פסיקת הרב מלמד מנוגדת לדעת הרב יהושע נויבירט בספרו 'שמירת שבת כהלכתה',⁶ שהתיר שינוי עצמת זרם במכשיר שמיעה (בגלגל רציף ולא בלחיצן). וראו שם במקורותיו שהסתמך על פוסקים מובהקים כרב א"י ולדינברג,⁷ הרב עובדיה יוסף⁸ ועוד. לחזק את דבריו הוסיף הרב מלמד:

יש עוד כמה אחרונים שכתבו כדברי מרן הרב קוק, שכל שימוש בחשמל אסור משום מבעיר. כ"כ משפטי-עוזיאל או"ח ב, לו,ב; ישכיל-עבדי הלח; ברית-עולם המבעיר והמכבה ס"ק א; שו"ת מים-חיים או"ח קלד, לרב יוסף משאש.

ב. הרב קוק לא הידש הגדרה בחשמל בשבת

לדעתי פשוט וברור שדברים אלו לא עלו כלל על דעת הרב קוק ולא על לבו, ואפוא פלוגתא למה לי (ומה גם שהטכנולוגיה לא הייתה תחום התמחותו של הרב זצ"ל). תשובת הרב קוק ב'אורח משפט' (סי' עא) עוסקת בשאלה 'אם מותר לדבר ע"י המגפון [מיקרופון] בשויו"ט', וזו לשונו:

3. ראו מאמרי בספרי הנ"ל, עמ' 40, 'שינוי זרם חשמלי בשבת – עקרון ויישומיו', המופיע גם בתחומין כרך כו.
4. דבריו הובאו במאמרי בספרי בחצוצרות בית ה', 'מיקרופון ורמקול בשבת', עמ' 182, ונדפס בתחומין טו.
5. תשובתו כלולה במאמרו של יאיר מאיר, עגלת נכים חשמלית בשבת, תחומין ח עמ' 37.
6. שש"כ, פרק לד סעי' כח.
7. ציץ אליעזר, ח"ו סוס"ו.
8. יביע אומר, ח"א או"ח סי' יט.

לכאורה כל פעולה שגורמים שיתהווה זרם אלקטרי הרי הוא מוליד אש, וכל הולדת אש הוי מבעיר. ונראה שאלה שרוצים לומר **שהאש האלקטרי אינו בכלל אש שאסרה תורה להבעיר אותו, אין לזה יסוד שמאחר שהתורה אמרה בסתם לא תבערו אש, כל מה שנקרא בשם אש הרי הוא בכלל זה.** וסמך לדבר מברייתא דיומא כא,ב, שמונה שש אשות הן יש אוכלת ואינה שותה וכו', משמע שכל אופן הבוער ומחמם, באיזה צורה שתהיה הרי הוא בכלל אש, ואין לנו להוציא אותו מכלל האיסור של לא תבערו אש... [והביא ראייה גם מאש המזבח]. ע"כ אין לנו **שום מקום לומר שהניצוץ האלקטרי** שהוא מתילד ע"י הדחיפה שאנו מעוררים באויר ע"י הדיבור של המגפון, **שלא יקרא בשם אש.**

הרב קוק דיבר על מיקרופון ורמקול בימיו (בדור שקדם לטרנזיסטור ולחצאי מוליכים), שהיו בהם **שפופרות ובהן חוטים המתלבנים ומאדימים ואף מתיזים ניצוצות**, ולא הכיר כלל מכשור ללא ליבון או ניצוצות (גם מנוע). הוא מדבר במפורש על 'ניצוץ' ועל 'בעירה', וכל דיונו הוא כנגד הטענה שהושמעה ולפיה 'אש אלקטרי' (דהיינו 'גחלת של מתכת' שהיא חוט מלובן) שונה מדיני אש המאכלת חומרי בעירה אל אתר, כמו עצים. בעניין זה ראו מאמרו של הרב שלמה גורן,⁹ שאכן טען – כיחידאה – כי אין ב'גחלת של מתכת' איסור הבערה, משום שאינה מאכלת חומר בעירה במקום בעירתה. ולא הודו לו חכמים.¹⁰ הוי אומר, חידוש מפליג כזה, אשר הרב מלמד שם בפי הרב קוק, איננו כלול בדבריו, וגם איננו עולה יפה בסברה ובהגדרות המתיישבות על הלב, ובפרט שלא מצינו שהרב קוק שנה משנתו זו במקום אחר, ותלמידיו לא העלו כך על דל שפתיים, ובראשם הרב שאול ישראל.

ג. ה'חזון איש' מדבר על 'עיבור אש' ביהם למלאכת מבשל

אכן רעיון דומה במקצת מצינו בהתכתבות שבין הרב ש"ז אויערבאך וה'חזון איש', כפי שמתואר בספרו 'מנחת שלמה'¹¹ בקשר לבישול בתולדות חמה או תולדות האור (אש): מוצא אני לנכון להודיע שבהיותי פעם אצל מרן בעל החזו"א זצ"ל אמרתי לו שהמרתח מים בשבת ע"י מזלג חשמלי ששני קצוותיו מרוחקים, והמעגל נוצר רק ע"י המים אשר על כן הם מתחממים ורותחים, שלדעתי איסורו רק מדרבנן, דכיון שזרם איננו אש ממילא הו"ל כמבשל בתולדת חמה דפטור מחטאת. ואמרתי שלדעתי רצוי לפרסם דבר זה לבתי חולים וכדומה. והשיב לי בפשיטות דכמו שהמבשל במים חמים שהם 'תולדה' מאש חייב חטאת, כך גם **המבשל בזרם של**

9. הרב שלמה גורונציק, 'הדלקת החשמל בשבת', סיני כד (כסלו תש"ט), עמ' קמח-קנב ושם עמ' שכה-שכט.

10. ראו במאמרי הנ"ל, 'חשמל ואלקטרוניקה בשבת – הגדרות ועקרונות'.

11. מנחת שלמה, ח"א סי' יב.

חשמל הואיל ובדרך כלל הוא תהליך היוצר אש הו"ל כעין 'עיבור' של אש. וכמו שחייבין על תולדה כך גם על עיבור... מאד התפלאתי לשמוע דבר זה וילדות היתה בי לומר שרק הראשונים היו יכולים לומר חידוש גדול כזה. אך הוא חזר והשיב שלדעתו הוא פשוט ואין צריכים כלל להיות רשב"א לומר דבר זה. אולם גם היום זה תמוה מאד בעיני...

חידושו המפתיע של ה'חזון איש' אמור רק בקשר למלאכת בישול ולאבחנה בין תולדות האור לתולדות חמה, ולדעת ה'חזון איש' בישול בחשמל ייחשב כ'תולדות האור'. והנה ה'חזון איש' עצמו לא כתב כזאת לעניין מלאכת מבעיר, והוא האריך לחדש הפעלה חשמלית רק מצד 'בונה' או 'מכה בפטיש'. ומדוע לא אסר חשמל כ'עיבור אש' וכדברי הרב מלמד בדעת הרב קוק? ואם אין לסברתו של הרב מלמד יתד לתלותה בדברי הרב קוק, הרי שנפלו כל חומרותיו בקשר לשינוי זרם חשמלי שכאילו יש כאן הגברת האש והקטנתה, על דרך 'המוסיף שמן לנר חייב משום מבעיר'. ויש לכך השלכות מרחיקות לכת לאלקטרוניקה עכשווית, כמו לחיישנים, למצלמות ולהתרחשויות דיגיטליות פנימיות.¹²

ד. היש 'חבר' לדעת הרב מלמד בשיטת הרב קוק

הרב מלמד כותב שמצא חבר לשיטתו שחשמל לעולם נחשב אש בשו"ת 'משפטי עוזיאל',¹³ שם מובאת התכתבותו עם הרב ש"ז אוירבך בענייני חשמל לעניין מאוורר ומעלית:

כתב מעכ"ת שנראה לו להתיר פתיחת הזרם החשמלי של המעלית או המאוורר כיון שאין בו משום מבעיר ומכבה. לדעתי נראה שאין כאן שום צד של היתר, משום שגם במעלית וגם במאוורר (וינטלאטור) אינם פועלים אלא ע"י הבערה וכבוי. שכל פעולה חשמלית שנעשית אינה נעשית אלא ע"י המשכת כח חשמל, שכ"ז שהמעלית עולה ויורדת בוער הכפתור החשמלי, ובמנוחתה הוא כבה. משפט זה סתום ולא נתבאר ולא נתבהר. הקורא את התשובה במלואה יראה אל נכון שעיקר דבריו לאסור משום תיקון כלי המיוחס להפעלה החשמלית. המשפט שצוטט לעניין הבעירה מתייחס ל'כפתור', והמציאות לא ברורה ובוודאי איננה שיטת הרב מלמד ברב קוק המייחס את הבעירה למכשיר שהופעל, שהוא ה'בוער', ולא למתג (הכפתור). ושמה כוונתו לניצוצות אשר דנו בהם בכל מיתוג חשמלי כשיש בו ניצוץ שדינו כהבערה. במנועים שהיו בדורם של הרב קוק והרב עוזיאל היו ניצוצות 'ניתזין' (כמו שרואים למשל במקדחה חשמלית), ובהם יש יסוד של הבערה. מכל מקום, אם היה הרב עוזיאל סבור

12. וראו במאמרי בספרי בחצוצרות-בית-ה', 'חיישנים אלקטרוניים בשבת', עמ' 153, ונדפס גם באמונת עתיך 102, עמ' 85-92.

13. משפטי עוזיאל, או"ח ח"ג לו.

שכל הפעלה חשמלית היא הבערה, מה לו לדון מצד מתקן מנא בהפעלת מעלית או מאוורר? אתמהה!

גם מה שהביא מבעל 'ברית עולם',¹⁴ המעיין שם יראה שלא דן כלל בהגדרות החשמל אלא כותב שבמכשירי חשמל יש הבערות, כולל טלפון, מעלית וכדו'. כוונתו למה שבזמנו היו נורות חשמליות בטלפונים ובמרכזיות, וכן בלוחות פיקוד של מעליות לחיווי ולמראה קומות ועוד. בקשר למרכזיות טלפונים ישנות, ראו גם במאמרי 'על השימוש בשבתפון לרופאים'.¹⁵ לו כל רבותינו אלו היו סבורים כדברי הרב מלמד, שכל זרם חשמלי הוא 'אש' ומלאכת הבערה בידו, היו צריכים לפרש חידוש מפליג זה ולנמקו. כמו כן מה שהביא מהרב 'שכיל עבדי' (הדאיה) ו'מים חמים' (משאש), אכן הם הזכירו בדבריהם שהזרם בחוטים הוא אש, אך הם גם דנים בהיתר הדלקת חשמל ביו"ט דחשיב רק כהעברת אש מאש, וכבר נחלקו עליהם רבים וטובים, ושגו בהבנת המציאות, ותו לא מידי.

ה. מסקנה

כאמור, הרב שאול ישראלי, שהיה תלמידו המובהק של הרב קוק, וכל רז לא אניס ליה, דן רבות בשאלות חשמל בשבת, ולא העלה על דעתו ולא על קולמוסו חידוש כזה, כמשנתו של הרב אליעזר מלמד. נוסף שבאנציקלופדיה התלמודית, ערך חשמל, כמדומני שאין זכר לשיטה כזו.

הוי אומר: אפושי פלוגתא לא מפשינן, ואין כל סיבה להציב את הרב קוק כראש וראשון למחמירים בחשמל בשבת ולהיתלות במשפטים מעורפלים שיש להם פשר לפי המציאות שהייתה בדורו. ישתקע הדבר ולא ייאמר! וגם אם ייאמר – הרי זו דעה יחידאה ולא חיישינן לה. חבל אפוא שהרב אליעזר מלמד בחר להציג דעת יחידאה זו, שאיש לא אמרה מלבדו, בספרו פניני-הלכה שהפך לשלחן-ערוך להמוני בית ישראל.

14. הרב בנימין זילבר, ברית עולם, שבת, המבעיר ומכבה (עמ' צח).

15. בספרי בחצוצרות בית ה', עמ' 386, 'על השימוש ב'שבתפון' לרופאים', ונדפס גם בתחומין כרך א.